

ЗА НЯКОИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ В ТУРСКИЯ КУЛИНАРЕН ЕЗИК

Менент Шукриева

SOME DERIVATIONAL MODELS IN THE TURKISH CULINARY LANGUAGE

Menent Shukrieva

Abstract: *The Turkish language, in its centuries-old development, has built its own rich word-forming system, including various methods and means. The attention of many linguists is focused on the lexical-morphological way of terminological nomination as one of the most productive. Affixation, more specifically suffixation, is one of the most characteristic ways of word formation in the Turkish culinary language. The article discusses the lexical-morphological way of word formation in the Turkish culinary language. Despite the controversial nature of composition as a word-formation method in Turkish linguistics, it is also included within the framework of the present study.*

Key words: *affixation, composition, culinary language, Turkish*

DOI: <https://doi.org/10.46687/JGSL8417>

Многовековното развитие на турския език му позволява да си изгради специфична словообразователна система, разгледана в трудовете на А. Н. Кононов (Kononov 1941, 1956), М. Ердал (Erdal 1991), Х. Зюлфикар (Zülfikar 1991), Т. Бангуоглу (Banguoğlu 1974, 1998), М. Ергин (Ergin 2002), З. Коркмаз (Korkmaz 2003), А. Чайковская (Chaikovskaya 2006) и др.

Най-характерните начини на деривация в съвременната турска кулинарна терминология са лексикално-морфологичен, лексикално-синтактичен и лексикално-семантичен. Предмет на настоящата статия е **лексикално-морфологичното словообразуване**. Както е известно, първият начин, при който към произвеждащата основа се прибавят словообразователни форманти, е известен като афиксация, а вторият, при който се свързват две или повече мотивиращи основи в сложна дума, е композиционният начин на словообразуване.

Афиксацията е присъща за много езици, в това число турския, и е характерна както за именното, така и за глаголното словообразуване. В зависимост от вида на афиксалните словообразователни морфемии (представки, наставки или едновременно представки и наставки) се наблюдават следните видове: *суфиксно словообразуване, префиксно словообразуване, префиксно-суфиксно словообразуване*.

В турския език е разпространено **суфиксното словообразуване**. Това е важна морфологична особеност, която отличава турския от *флексивните* езици, които имат нисък индекс за аглутинация.

Известният турколог Г. Гълъбов отбелязва, че огромната част от словното богатство на турския език се образува чрез прибавяне на наставки към съществуващи думи (Galabov 1949: 64). Лингвистът приема мнението на френския турколог Жан Дени, според който „Цялата морфология на турския език е основана на наставките и само върху наставките. Да научим турски език, значи да научим как да боравим с наставките в този език“ (Galabov 1949: 65). По

отношение на словното богатство на турския език, натрупано чрез словообразователните афикси, Хенгирмен посочва като пример компютърната програма, презентирана от Йохан Вандевал¹, която показва как чрез присъединяването на различни словообразователни афикси към един и същи глаголен корен се образуват приблизително 100 хиляди нови думи (Hengirmen 2002: 287).

Предмет на нашето внимание са словообразователните афикси, чието присъединяване към корена на думата води до образуване на имена и глаголи, представляващи кулинарна лексика.

Специфична особеност на турския език е, че деривацията се осъществява в строго определена последователност, която се изразява в това, че общото предшества частното. А. Н. Кононов ясно посочва, че въпреки изобилието от всевъзможни афикси, абсолютната подреденост, редът във всички структури на езика и отсъствието на изключения правят така, че турският език да прилича на отчетливо действащ апарат с лесно разбираеми съставни части (Kononov 1941: 6).

Границите между корена и суфиксите в турския език могат да се очертаят изключително лесно, тъй като са съвършено отчетливи и видими, например: *dol+ma* – долма; *boza+ci* – бозаджия – от *boza* (боза).

Съставът на суфиксите при образуването на думи, използвани в кулинарната лексика, е сравнително разнообразен. В турския език съществуват десетки суфикси, но в настоящата разработка са представени примери с малка част от тях.

-acak (-ecek):

içecek напитка

açacak отварачка

yüecek храна

sıkacak изстисквачка

-cı (-ci / -cu / -cü; –çi (-çi / -çu / -çü):

aşçı готвач

ayrancı производител/ продавач на айрян, айрянджия

baharatçı продавач на подправки, магазин за подправки

baklavacı производител/ продавач на баклава, баклаваджийница

bozacı производител/ продавач на боза, бозаджийница

börekçi бюрекчия, баничар, баничарница

bulaşıkçı мияч, мияч на чинии

çirpici бъркалка

çikolatacı шоколатиер; любител на шоколад

doğrayıcı чопър, кухненска мелничка

dondurmacı производител/ продавач на сладолед, сладоледаджия, сладоледаджийница

dönerci дюнержия

kabartıcı набухвател

lokantacı ресторантьор

mantıcı производител/ готвач/ продавач на мантъ

pişirici пекар; който пече/ изпича

sakatatçı продавач на карантия

---

¹ Белгиец, свободно владеещ 35 езика.

tatlıcı сладкар

turşucu производител/ продавач на туршия

С произведените думи най-често се именуват лица според тяхната професия или постоянно занятие, както и лица, изпълняващи някаква временна дейност или споделящи дадени идеи и убеждения. Този продуктивен афикс, както отбелязва А. Н. Кононов, „се прибавя към основи, обозначаващи предмет или обект на знанието, оръдие, място, цел или название на дейност и образува съществителни имена, чието значение е *nomina agentis*, склонност на човека към нещо, специфични черти и особености с постоянен характер, както и временно състояние или положение на лица“ (Кононов 1941: 63).

-gaç (-geç):

pişirgeç тава за баница

-lak (-lek)/

çökelek извара

çömlək гърне

-lı (-li, -lu, -lü):

ayvalı с дюли, дюлев

ballı меден, с мед

cevizli с орехи, орехов

çilekli ягодов

ekşili кисел

etli месен, месест; с месо

incili смокинов

patatesli с картофи, картофен

patlıcanlı патладжанен, с патладжани

şerbetli сиропиран

tatlı сладък; десерт; сладкиш

tuzlu солен

vanilyalı ванилов, с ванилия

yağlı мазен; намазнен; маслен

yulafli с овес, овесен

yumurtalı с яйца

zeytinyağlı със зехтин, зехтинов

acılı лютив, пикантен

С наставката се образуват съществителни и прилагателни имена, като тя се присъединява към съществителни. Това е изключително продуктивна наставка, чиито антоними се създават с наставката **-sız** (**-siz, -suz, -süz**).

-lık (-lik, -luk, -lük):

acılık лютивина, горчивина

açlık глад

aşlık килер за храна

atıştırmalık закуска, леко ядене
ayrancılık производство на айран
baharatlık мелница, дозатор, органайзер за подправки
biberlik пиперница; мелничка за пипер
bozacılık производство на боза
bulaşıklık сушилник за чинии сушилник за съдове
buzluk ледарник, ледарка; фризер; камера (*на хладилник*)
çatallık поставка за вилици
çaydanlık чайник за турски чай
çaylık за чай
helvacılık производство на халва
iftarlık за разговяване (хранителни продукти)
kahvaltılık за закуска
kasaplık търговия с месо, месарство; животно, отделено за клане
kaşıklık лъжичник (съд за поставяне на приборите)
kavurmalık месо за кавърма
kışlık зимен; зимнина
köftelik за кюфтета
mezecilik производство на мезета
önlük престилка
pastacılık сладкарство
pastanecilik сладкарство; сладкарница (бизнес)
pastırmacılık производство на пастърма
peynircilik производство на сирене
sahurluk сахурлук (*храната за сахур*)
sirkelik съд за оцет
sucukçuluk производство на суджук
sütçülük производство/ преработване на прясно мляко
tatlıcılık сладкарство
tuzluk солница; мелничка за сол
yağlık съд за олио или зехтин

Изключително продуктивна наставка за образуване на съществителни имена. Като цяло афиксът се прибавя към съществителни и прилагателни и служи за създаването на конкретни и абстрактни имена.

-ma (-me):

bazlama базлама (*плосък, кръгъл, квасен хляб на тиган*)
buğulama задушен (*за ястие*); задушено ястие; запарване, задушаване
bulama булама (*петмез от гроздов сок*)
dolma долма; пълнено
eleme пресяване
ezme паста, пюре, разядка, топеница, дип
gözleme гюзлеме/ гюзлеме
haşlama варене, сваряване, попарване; сварена храна, варено; варен, сварен
içme пиене; питеен
kesme на бучки; рязане
kıyma кълцано месо, кайма
kızartma печен, пържен
közleme печене на жар; опечен на жар
lokma хапка; локма (*вид тестен сладкиш, подобен на бухтички*)
pastırma пастърма

sarma сарми
şekerleme бонбон; подслаждане
teleme меко, безсолно сирене
tuzlama осолен
yeme хранене; хранителен

-maç (-meç):
akıtmaç палачинка
tutmaç юфка

-mak (-mek):
kaçamak, -ğî мамалига, качамак

-sız (-siz, -suz, -süz):
alkolsüz безалкохолен
glütensiz безглутенов
mayasız без мая
şekersiz без захар
tatsız безвкусен
tuzsuz безсолен
alkolsüz безалкохолен

Наставката носи обратното значение на наставката *-li* (*-li, -lu, -lü*).
Образуваното прилагателно име означава липса, отсъствие, дефицит на нещо.

Композицията също е вид лексикално-морфологично словообразуване и е сред продуктивните словообразователни средства в турския език. Този способ на словообразуване представлява най-общо казано обединение на корени или думи, при което се създава ново значение.

Според видния тюрколог З. Коркмаз „сложните думи представляват сливане на две или повече думи в ново смислово единство, в съответствие с определени правила на морфологията и с цел номинация на ново понятие или нова вещ/предмет” (Korkmaz 2003: 137). А. Кононов отделя голямо внимание на композитите и разглежда сложните съществителни, прилагателни, числителни и местоимения (Кононов 1956: 124-128). Известният български тюрколог Г. Гълъбов разглежда сложните думи в съответните морфологични категории, т.е. посочва примери за сложни съществителни имена, сложни прилагателни имена, сложни глаголи, сложни наречия и сложни съюзи (Galabov 1949: 118, 170, 218, 302, 315). Т. Бангуоглу дефинира композицията като „обединяване по определен способ на две или повече думи в сложна дума, с която се означава ново понятие“ (Banguoğlu 1990: 294). Анализирайки турските композити, К. Демирджи посочва, че „поне два компонента при композицията трябва да бъдат думи“ (Demirci 2014: 147).

Преди да илюстрираме с примери композитите, използвани в турския кулинарен език, ще отбележим факта, че една и съща дума, особено наименования на ястия, се срещат и слято, и разделно изписани, например: *dilberdudađı* и *dilber dudađı* (вид баклава, букв. „устните на хубавицата“) и др.

В тълковните или правописните речници, издавани от Турския езиков институт също може да се установят различни начини на изписване на някои композити.

Композити, създадени по модела съществително (N) + съществително (N):

antep fistiđı шамфъстък
boru sođanı шалот
boy otu сминдух
bulalık makinesi миялна машина, съдомиялна
bülbülyuvası бюлбюл-ювасъ² (вид баклава; букв. „славеево гнездо“)
bal kabađı тиква, сладка тиква
buzdolabı хладилник
çerkeztavuđu черкез-тавугу, пиле по черкезки
dilberdudađı дилбер-дудагъ (вид баклава, букв. „устните на хубавицата“)
et suyu бульон
hanımğöbeđi ханъм-гьобеги (тестен сладкиш, букв. „женски пъп“)
kadımbudu кадъм-буду кюфте (панирани кюфтета от кайма, ориз и подправки, букв. „женско бедро“)
kazandıbi казан-диби (карамелизиран млечен пудинг)
kedidili бисквити „Котешко езиче“
kemalpaşa кемал-паша (традиционен десерт, представляващ сиропирани топки)
kuşbaşı парченца (месо)
şekerpare шекерпаре (сиропирани тестени топчета)
tavukğöğsü тавук-гьогсю, тавук-гьойсю (турски млечен пудинг, приготвен с пилешко месо. Десертът е бил деликатес, сервиран на османските султани в двореца Топкапъ, букв. „пилешки гърди“)
vezirparmađı везир-пармагъ (вид сиропиран сладкиш, букв. „пръстът на везира“)
eliböğründe ели-бьогрюнде (ястие от агнешко месо и зеленчуци, букв. „ръка на хълбока“)

Композити, създадени по модела прилагателно (A) + съществително (N):

ballımahmudiye баллъ-махмудие (ястие с пилешко месо)
çiğ köfte чиг кюфте, чий кюфте (кюфтета от булгур и подправки)
sütlaç сютляч

---

² Един от актуалните в съвременното турско езиковедие въпроси е прилагането на разделно и слято писане. За разлика от сравнително често прилаганата практика в кулинарни сайтове, блогове и др. издания, в настоящата разработка при изписването на турските композити се прилагат орфографските норми, определени от Турския езиков институт (Türk Dili Kurumu), а при изписването на български език на транслитерирани и/или транскрибирани кулинарни наименования се прилага полуслятото писане, съобразно с правописа в АТБР, възприет като достатъчно показателен орфографски пример.

Менент Шукриева. За някои словообразователни модели...

tereyađı краве масло
döner kebab, -bi дюнер, дюнер кебап
yađlıcadı ягль-джадъ (*вид царевичен хляб*)

(A): *Композити, създадени по модела съществително (N) + прилагателно*

karnıyarık карнь-ярък (*пълнени патладжани, букв. „коремът му разцепен“*)

Композити, създадени по модела съществително (N)+ глагол (V):

imambayıldı имам-баялдъ (*букв. „имамът припадна“*)

hünkârbeğendi хюнкяр-бегенди (*агнешко соте върху канане от пушен, пюриран патладжан, ръзбъркан с прясно мляко, краве масло и брашно; букв. „господарят го хареса“*)

kadibođan кадъ-боган (*вид пандишпанови сладки, букв. „удушаващи кадията“*)

külbastı кюл-бастъ (*агнешко месо от бут, печено на скара с марината и подправки, букв. „пепелта покри“*)

kedibatmaz кеди-батмаз (*качамак, букв. „котето не потъва“*)

sakalaçarpan сакалачарпан (*супа от зелена леца и домашна юфка, букв. „удрящ се в брадата“*)

Композити, създадени по модела глагол (V) + глагол (V):

döngel мушмула

В резултат може да се отбележи, че лексикално-морфологичният начин на словообразуване е изключително продуктивен в турския език, но примерите от кулинарния дискурс, както се очакваше, са по-малко в сравнение с политическия, военния, икономическия и др. Думите, илюстриращи суфиксалната деривация, са ексцерпирани от рецептурници, кулинарни сайтове, блогове и др., съдържащи съществен брой заемки от арабски, персийски, френски, английски, които въпреки пуристичните тенденции и замяна с родни турски думи продължават своя живот в редица текстове.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Banguođlu 1974: Banguođlu, T. Türkçenin Grameri. İstanbul: Baha Matbaası.

Banguođlu 1998: Banguođlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Chaykovskaya 2006: *Chaykovskaya, A. İ. Podhod k opisaniyu turetskogo slovoпроизводства. // Voprosy tyurkskoy filologii. Вып: VI. Moskva, s. 95-109 [Чайковская А. И. Подход к описанию турецкого словопроизводства. // Вопросы тюркской филологии. Вып. VI. Москва, с. 95-109].*

Demirci 2014: Demirci, K. Türkoloji için Dilbilim. Konular, Kavramlar, Teoriler. Anı Yayınları.

Erdal 1991: Erdal, M. Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Volume: I, II, Wiesbaden Harrassowitz.

Ergin 2002: Ergin, M. Türk Dil Bilgisi. Ankara: TDK.

Galabov 1949: Galabov, G. Turska gramatika (Türk dilbilgisi). Sofia: Nauka i izkustvo [Гълъбов, Г. Турска граматика (Türk Dilbilgisi). София: Наука и изкуство].

- Kononov 1941:** Kononov, A. N. Grammatika turetskogo yazyka. Moskva: Akademiya Nauk SSSR [Кононов, А. Н. Грамматика турецкого языка. Москва: Академия Наук СССР].
- Kononov 1956:** Kononov, A. N. Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka. Moskva: Akademii Nauk SSSR [Кононов, А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва: Академия Наук СССР].
- Korkmaz 2003:** Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK Yayınları.
- Sariivanova 2013:** Sariivanova, I. Slozhni dumі v osmanskiya ezik. Sofia [Саръиванова, И. Сложни думи в османския език. София].
- Simeonova 2010:** Simeonova, K. Za nyakoi produktivni modeli na terminoobrazuvane v savremennata politicheska terminologiya <<http://tksi.org/SUB/papers/1-1/1-1-5.pdf> (status 02.05.2023)> [Симеонова, К. За някои продуктивни модели на терминообразуване в съвременната политическа терминология].
- Zülfikar 1991:** Zülfikar, H. Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: TDK Yayınları.